

Jakub Rawski
Głogów

RECEPCJA LITERACKIEJ NAGRODY NOBLA DLA ELFRIEDE JELINEK W WYBRANYCH DZIENNIKACH I TYGODNIKACH POLSKICH Z 2004 ROKU. PRZYSZYNEK DO ANALIZY ZJAWISKA

W ogóle mnie nie ma.
Elfriede Jelinek

Celem artykułu jest próba przedstawienia oraz analizy recepcji przyznania literackiej Nagrody Nobla austriackiej prozaiczce i dramaturżce Elfriede Jelinek w polskich czasopismach (dzienniki i tygodniki) w 2004 roku¹. Ważne wydaje się uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania: w jaki sposób została przedstawiona noblistka oraz jej twórczość? Czy zróżnicowanie światopoglądowe gazet miało wpływ na ocenę werdyktu Akademii? Czy zaangażowanie polityczne Jelinek rzutowało na ocenę jej pisarstwa? Czy jej twórczość była znana polskiemu czytelnikowi przed 2004 rokiem? Jeżeli tak, to w jakim stopniu? Ze względu na to, że Nagroda Nobla stanowi „symbol globalnych norm i idei społecznych”², a w dziedzinie literatury jest najważniejszym i najbardziej dyskutowanym wyróżnieniem, warto pochylić się nad tym rozstrzygnięciem, które odbiło się szerokim echem w kulturze (nie tylko polskiej³) i zostało jednoznacznie określone jako kontrowersyjne. Zarysowana problematyka badawcza sytuuje się na pograniczu recepcji dzieła literackiego oraz socjologii literatury.

Analizowane wypowiedzi pisarzy, krytyków literackich, dziennikarzy zajmujących się literaturą⁴, które należy określić jako paratekstualne, w przypadku werdyktu noblowskiego wydają się niezwykle istotne, ponieważ kształtują obraz nagrodzonego twórcy, tym bardziej jeżeli nie był on wcześniej znany i czytany w danym kraju. Tak było w przypadku Jelinek w Polsce. Materiał badawczy został zgromadzony głównie na pod-

1 Tematyka ta została częściowo podjęta na gruncie polskiego literaturoznawstwa, przede wszystkim w szerszym aspekcie czasowym, w którym rok 2004 stanowił ważną cezurę dla recepcji twórczości Elfriede Jelinek w Polsce. Zob. J. Górny, *Twórczość i biografia Elfriede Jelinek w gazetach i czasopismach polskich*, [w:] „*Mówię i mówię*”. *Teatralne maski Elfriede Jelinek*, red. M. Szczepaniak, Bydgoszcz 2008, s. 159-178; A. Majkiewicz, *Krytyczna recepcja prozy Elfriede Jelinek w Polsce*, [w:] *Jelinek po polsku. Tłumaczenia i inscenizacje*, red. M. Szczepaniak, Bydgoszcz 2014, s. 11-45.

2 Zob. M. Głowacka, M. Różycki, J. Sadłocha, E. Stadtmüller, *Nagroda Nobla jako symbol globalnych norm i idei społecznych*, Wrocław 2016.

3 Zob. A. Pełka, *Elfriede Jelinek. „Femme fatale” współczesnej literatury austriackiej*, [w:] *Niemieckojęzyczni laureaci Nagrody Nobla*, red. K. Ruchniewicz, M. Zybur, Wrocław 2006, s. 241-242.

4 Są oni odbiorcami szczególnego rodzaju, ponieważ stanowią pomost pomiędzy pisarzem a czytelnikiem, zob. A. Legeżyńska, *Krytyk jako domokrząca. Lekcje literatury z lat 90*, Poznań 2002, s. 9.

stawie artykułów pochodzących z czasopism opiniotwórczych – dzienników: „Gazety Wyborczej” i „Rzeczpospolitej” oraz tygodników: „Newsweek”, „Wprost”, „Przegląd”, „Wysokie Obcasy”.

7 października 2004 roku ówczesny stały sekretarz Akademii Szwedzkiej profesor Horace Engdahl⁵ ogłosił przed tłumem dziennikarzy, fotoreporterów i znawców literatury, zgromadzonych przed drzwiami sali obrad w Börshuset w Sztokholmie, że literacką Nagrodę Nobla otrzymała austriacka pisarka „za muzyczny potok głosów i kontrgłosów w powieściach i dramatach, za nadzwyczajną lingwistyczną pasję odsłaniania absurdu społecznych klisz i ich ujarzmiającej mocy”⁶. Po tej wiadomości zabrakło tradycyjnych, każdego roku powtarzających się, gromkich braw i okrzyków uznania. Panowała cisza⁷. Ogłoszoną decyzję przyjęto z chłodnym zaskoczeniem. Dla większości czytelników, krytyków i literaturoznawców na świecie pisarka do tego dnia pozostawała zupełnie nieznana poza obszarem niemieckojęzycznym. Trzeba jednak nadmienić, że na wspomnianym obszarze (Niemcy, Austria, Szwajcaria) Jelinek uchodziła i uchodzi za jedną z najważniejszych dramatopisarek, jej sztuki wystawia się obecnie na wszystkich najbardziej uznanych scenach teatralnych w Berlinie, Wiedniu czy Zurychu.

Austriacka prozaička, która została uhonorowana najważniejszym literackim laurem, była praktycznie zupełnie nieznana polskim czytelnikom przed 2004 rokiem. Zanim stały sekretarz Akademii Szwedzkiej ogłosił werdykt honorujący pisarkę, z jej bogatego dorobku opublikowano w Polsce: dwa wiersze⁸, najsłynniejszą, sfilmowaną przez Michaela Hanekego⁹, powieść *Pianistka*¹⁰ oraz dramaty – zbiór trzech sztuk

5 Literaturoznawca profesor Horace Engdahl pełnił funkcję stałego sekretarza Akademii Szwedzkiej w latach 1999-2008, następnie zastąpił go na tym stanowisku historyk profesor Peter Englund, który piastował stanowisko w latach 2009-2014. Od 1 czerwca 2015 r. stałą sekretarz Akademii Szwedzkiej jest literaturoznawczyni profesor Sara Danius.

6 „For her musical flow of voices and counter-voices in novels and plays that with extraordinary linguistic zeal reveal the absurdity of society's clichés and their subjugating power”, The Nobel Prize in Literature 2004 Elfriede Jelinek, https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/2004/ [dostęp: 11.12.2016].

7 Zob. *Announcement of the 2004 Nobel Prize in Literature (10 minutes)*, <https://www.nobelprize.org/mediaplayer/index.php?id=107> [dostęp: 11.12.2016].

8 E. Jelinek, *Mourez par la voix terrible de l'amour!*, [w:] „W błękie kształt swój odmalować”. *Antologia współczesnej poezji austriackiej*, wybór S.H. Kaszyński, przeł. R. Stiller, Poznań 1972, s. 273-274; *eadem*, „że do tej pory pustoszone sztukę”, przeł. T. Karpowicz, [w:] *Poezja XX wieku. Austria, NRD, RFN, Szwajcaria*, Wrocław 1980, s. 559-560. Warto zwrócić uwagę, że ten ostatni utwór został przetłumaczony przez Tymoteusza Karpowicza, głównego (obok Mirona Białoszewskiego) twórcę polskiej poezji lingwistycznej, liryka Jelinek jako pisarki niezwykle wyczulonej na kwestie języka mogła być dla autora *Słów zadrzewnych* punktem odniesienia.

9 Przed rokiem 2004 ekranizacja *Pianistki* w pewnym stopniu wpływała na odbiór prozy Jelinek. Do powieści odwołał się np. znany krytyk filmowy Zygmunt Kałużyński, zob. Z. Kałużyński, *Dramat nędzy erotycznej*, [w:] *idem*, *Pamiętnik Orchidei. Zapiski ocalonego z XX wieku*, Michałów-Grabina 2003, s. 144-146.

10 E. Jelinek, *Pianistka*, przeł. R. Turczyn, Warszawa 1997. Notabene powieść nie cieszyła się popularnością wśród czytelników do tego stopnia, że wydawnictwo Sic! planowało oddać niesprzedany nakład 300 egzemplarzy książki na przemiał, jednak wieść o Noblu doprowadziła do spodziewanej

w wydaniu książkowym¹¹, na łamach miesięcznika „Dialog” ukazała się *Choroba albo współczesne kobiety*¹², w „Tyglu Kultury” – *Mała trylogia śmierci* (fragmenty)¹³, natomiast „Lewą Nogą” ogłosił dramat *Prezydent Wietrzyk Zachodni*¹⁴. W sumie: jedna powieść, dwa utwory liryczne i pięć dramatów. Obecnie (*Anno Domini* 2017) polski czytelnik może zapoznać się prawie ze wszystkimi powieściami pisarki, wierszami, ponad połową napisanych przez nią dramatów oraz esejami i przemówieniami¹⁵. Na polskich scenach teatralnych jej utwory są nieustannie grywane. Głośnym przykładem jest premiera spektaklu *Śmierć i dziewczyna*, która odbyła się pod koniec listopada 2015 roku na deskach wrocławskiego Teatru Polskiego, w reżyserii Eweliny Marciniak, z udziałem aktorów porno. Przedstawienie wywołało oburzenie ministra kultury oraz prawników mediów¹⁶.

Na łamach dziennika „Rzeczpospolita”, gazety o profilu konserwatywnym, centroprawicowym, z 8 października 2004 roku krytyk literacki Krzysztof Masłoń napisał: „wojująca feministka, o lewackich poglądach politycznych, Elfriede Jelinek została 101. laureatką literackiej Nagrody Nobla [...]. Wybór austriackiej pisarki nasuwa skojarzenia z uznanym za nieporozumienie Noblem dla Dario Fo z 1997 roku”¹⁷. Pierwszym elementem uwypuklonym przez krytyka jest zaangażowanie polityczne pisarki, nie zaś jej twórczość. Masłoń odniósł się również do języka Jelinek, za który *de facto* otrzymała Nobla: „Pełen brutalizmów, obsceniczny”¹⁸. Na łamach „Rzeczpospolitej”, w innym artykule, dziennikarz przypominał przynależność pisarki do Komunistycznej Partii Austrii oraz jej feministyczne zaangażowanie w jednoznacznie negatywnym świetle¹⁹. Obok tekstu Masłonia ukazały się również artykuły: Bartosza Marca dotyczący odbioru werdyktu Akademii w krajach niemieckojęzycznych²⁰, Barbary Hollender poświęcony ekranizacji *Pianistki*²¹; z kolei Janusz Kowalczyk zaprezentował utwory Jelinek,

zmiany decyzji. Pojawiały się również nieprzychylnie recenzje, np. zob. Z. Bauer, *Ślamazarna walka płci*, „Nowe Książki” 1998, nr 4, s. 34-35.

11 E. Jelinek, *Nora. Clara S. Zajazd*, przeł. S. Lisiecka, D. i K. Sajewscy, Kraków 2001.

12 *Eadem*, *Choroba albo współczesne kobiety. Jak sztuka*, przeł. M. Zeller, „Dialog” 1994, nr 6, s. 24-66.

13 *Eadem*, *Macht nichts. Mała trylogia śmierci*, przeł. S. Lisiecka, „Tygiel Kultury” 2002, nr 4/6, s. 135-142.

14 *Eadem*, *Prezydent Wietrzyk Zachodni*, przeł. J. Zychowicz, „Lewą Nogą” 2002, nr 14, s. 451-479.

15 *Eadem*, *Moja sztuka protestu. Eseje i przemówienia*, red. A. Jezierska, M. Szczepaniak, przeł. K. Bikont, M. Cieszkowski, A. Jezierska et al., Warszawa 2012.

16 Zob. M. Piekarska, *Gliński vs. porno w teatrze*, „Gazeta Wyborcza” 2015, nr 272, s. 6; *eadem*, *Narodziny Gwiazdy*, „Tygodnik Wrocław”, 27 listopada 2015, s. 7, dodatek do „Gazety Wyborczej” 2015, nr 227; *eadem*, *Teatr i cały ten seks*, „Gazeta Wrocław”, 21-22 listopada 2015, s. 1, dodatek do „Gazety Wyborczej” 2015, nr 272; *eadem*, „*Śmierć i dziewczyna*” – *Marciniak o głodzie uczuć*, „Gazeta Wyborcza” 2015, nr 273, s. 20.

17 K. Masłoń, *Nagroda za brutalny język*, „Rzeczpospolita” 2004, nr 237, s. A1.

18 *Ibidem*.

19 Zob. *ibidem*; K. Masłoń, *Antyaustriackie gadanie*, „Rzeczpospolita” 2004, nr 237, s. A14.

20 B. Marzec, *Wydrążony temat*, „Rzeczpospolita” 2004, nr 237, s. A14.

21 B. Hollender, *Okrutna „Pianistka”*, „Rzeczpospolita” 2004, nr 237, s. A14.

które ukazały się w Polsce przed 2004 rokiem²², omówiona została również kwestia pierwszego wydania *Pianistki*²³. W tym samym wydaniu gazety poetka Urszula Kozioł zareagowała jeszcze bardziej radykalnie od Masłonia, stwierdziła:

nie jestem tegorocznym wyborem zachwycona. [...] Znam niektóre przekłady książek pani Jelinek i nie wywarły na mnie wielkiego wrażenia. To nie jest wielka literatura – pisarstwo, w którym chciałabym się zaczytywać czy do którego z chęcią wielokrotnie wracam, jak do Swifta, Cervantesa, Kafki czy wielu nienagrodzonych autorów. Traktuję je raczej jako czytało, na które dziś już szkoda mi czasu²⁴.

Określenie „czytało” ma zabarwienie jednoznacznie pejoratywne i deprecjonujące, jak podaje *Słownik języka polskiego* PWN: „książka, którą się łatwo, przyjemnie czyta, ale o niewielkiej wartości literackiej”²⁵. W komentarzach dla mediów udzielanych na szybko przez literatów, krytyków i literaturoznawców, często w ciągu kilku lub kilkunastu minut/godzin po ogłoszeniu laureata Nagrody Nobla, zazwyczaj pojawiają się (a nawet przede wszystkim w takich przypadkach, czego egzemplifikacją jest cytowana powyżej wypowiedź wrocławskiej poetki) opinie wartościujące twórczość literacką związane z szeroko rozumianym gustem literackim, który zawsze jest subiektywny.

Utwory Jelinek mogą być różnorodnie rozpatrywane, nie wydaje się jednak, aby określenie „czytało” było szczególnie trafnym sformułowaniem, biorąc pod uwagę przede wszystkim nowatorstwo formalne, warstwę językową i wielowarstwowość tekstów austriackiej pisarki oraz polifoniczny charakter tej twórczości. Warto nadmienić, że Jelinek od samego początku kariery podąża tropem swoich literackich antenatów, obnażających mroczne meandry ludzkiej psychiki, nieszczędzących przy okazji hermeneutycznej podejrzliwości wobec natury społeczeństwa, takich jak Franz Kafka, Robert Musil, Ingeborg Bachmann czy Thomas Bernhard (ten ostatni ma szczególnie znaczenie dla jej postawy twórczej²⁶). Pisarka konsekwentnie literacko rozlicza Austrię z nazistowskiej przeszłości, z szowinizmu, patriarchy i mieszczańskiej obłudy, z tego powodu została zaliczona do grona tzw. artystów „kalających własne gniazdo” (niem. *Nestbeschmutzer*)²⁷. Autorka *Amatorek* dokonuje demontażu i dekonstrukcji powszednich, codziennych, społecznych i narodowych mitów²⁸. Jej twórczość obfituje

22 J.R. Kowalczyk, *Dusza sześciu Walkirii*, „Rzeczpospolita” 2004, nr 237, s. A14.

23 Ł.G., *Wydobyta z piwnicy*, „Rzeczpospolita” 2004, nr 237, s. A14.

24 U. Kozioł, *To nie jest wielka literatura*, „Rzeczpospolita” 2004, nr 237, s. A2.

25 *Słownik języka polskiego*, <http://sjp.pwn.pl/sjp/czytad%C5%82o;2450979> [dostęp: 3.01.2016].

26 Zob. E. Jelinek, *O Bernhardzie*, przeł. M. Kędzierski, „Kwartalnik Artystyczny” 2009, nr 3, s. 71-72.

27 Zob. *Die Nestbeschmutzerin, Jelinek & Österreich*, red. P. Janke, Wiedeń 2002; K. Franczak, *Kalający własne gniazdo. Artyści i obrachunek z przeszłością*, Kraków 2013.

28 Zob. C. Schenkermayr, *Koniec mitu – początek burleski? Próba przybliżenia relacji między dekonstrukcją mitu a burleskowym komizmem w wybranych dramatach Elfriede Jelinek*, przeł. I. Okulska, [w:] *Felix Austria – dekonstrukcja mitu? Dramat i teatr austriacki od początku XX wieku*, red. M. Leyko, A. Pełka, K. Prykowska-Michalak, Kraków 2012, s. 251-271; M. Sugiera, *Elfriede Jelinek: demontaż*

w rozmaite zabiegi intertekstualne, jest nasycona kodami kulturowymi, pojawia się także bardzo wyraźna krytyka kultury popularnej, ale również próba dialogu, swobodnego dyskursu z tym typem masowości²⁹. To tylko niektóre z cech pisarstwa Jelinek, ale zaświadczenia one o jego złożoności, o wyzwaniach i wymaganiach, które stawiają czytelnikowi. Powieści, zazwyczaj określane jako „czytała”, przynależą do literatury popularnej, zatem nie zawierają w swojej strukturze tego typu elementów, są przystępne percepcyjnie, ich lektura ma być przyjemna, zgodna z oczekiwaniami odbiorcy masowego, który „preferuje następujące wartości estetyczne: jednoznaczność, prostotę, zwartość tematyczną”³⁰. Do wypowiedzi Koziół (i także innych równie nieprzychylnych, postponujących stwierdzeń) nawiązała tłumaczka i badaczka twórczości Jelinek Anna Majkiewicz, wskazując na wagę odpowiednich kompetencji czytelniczych w odbiorze dzieł pisarki:

znaczeniowość powieści austriackiej noblistki staje się równoznaczna z ich „intertekstualnym zanurzeniem”. [...] oznacza to, że teksty Jelinek stają się suwerennym faktem czy „zdarzeniem” semantycznym dopiero po odsłonięciu intertekstualnych odniesień wytwarzających swe właściwe sensy. [...] Oznacza to również, że pominiawszy owo „zanurzenie”, czytelnik odbierze te teksty częściowo jako niekomunikatywne³¹.

W weekendowym wydaniu „Rzeczpospolitej” z 9 października 2004 roku ukazał się artykuł Anny Kiejny *Niepokorne spojrzenie*. Autorka, będąca germanistką, zaprezentowała odmienny pogląd na twórczość austriackiej noblistki niż ten, jaki dominował w poprzednich artykułach umieszczonych w dzienniku. W swoim tekście Kiejna przedstawiła życiorys pisarki, problematykę jej twórczości oraz przyczyny dominującej krytyki austriackiego społeczeństwa, którą Jelinek uprawia od lat³². Na łamach tego samego gazetowego tytułu w grudniu 2004 roku pisarstwo austriackiej noblistki powróciło w artykule Moniki Kuc – w postaci kilku uwag o *Pianistce* i stwierdzeniu, że „powieść Jelinek trzyma wysokie standardy literackie”³³.

Bardziej wyważone, dryfujące w stronę obiektywizmu, życzliwej neutralności oraz przychylne były teksty zamieszczone na łamach „Gazety Wyborczej”, dziennika, którego profil można określić mianem liberalnego, centrowego. W piątkowym wydaniu

powszednich mitów, [w:] eadem, *W cieniu Brechta. Niemieckojęzyczny dramat powojenny 1945-1995*, Kraków 1999, s. 369-400.

29 O czym najlepiej świadczy debiutancka powieść noblistki *wir sind lockvögel baby!*, Reinbek bei Hamburg 1970. Polskie wydanie: E. Jelinek, *jesteśmy przynętą kochanie!*, przeł. A. Majkiewicz, J. Ziemska, Warszawa 2009.

30 T. Ząbski, *Reguły obiegu literatury popularnej*, [w:] idem, *Proza jarmarczna XIX wieku. Próba systematyki gatunkowej*, Wrocław 1993, s. 20.

31 A. Majkiewicz, *Intertekstualność – implikacje dla teorii przekładu. Wczesna proza Elfriede Jelinek*, Warszawa 2008, s. 30-31.

32 Zob. A. Kiejna, *Niepokorne spojrzenie. Literacki Nobel dla Elfriede Jelinek*, „Rzeczpospolita” 2004, nr 238, s. A12. Autorka już wcześniej komentowała twórczość noblistki, zob. eadem, *Co powiedzą kobiety? „Pianistka”, czyli apologia wstrętu*, „Rzeczpospolita” 2001, nr 263, s. D2.

33 M. Kuc, *Faworyci literatury*, „Rzeczpospolita” 2004, nr 284, s. A10.

czasopisma z 8 października 2004 roku pojawiły się sprzyjające opinie oraz bezstronne komentarze na temat werdyktu Akademii Szwedzkiej. Omówiona została twórczość dramaturgiczna noblistki³⁴. Zarysowano jej biografię³⁵. Zaangażowanie polityczne i feministyczne Jelinek nie zostało przedstawione w sposób oceniający, postponujący, tylko oznajmujący³⁶. Konrad Godlewski opisał przyjęcie na targach książki we Frankfurcie³⁷ wiadomości o przyznaniu Nobla autorce *Wykluczonych*. Krytyk filmowy Tadeusz Sobolewski przyjrzał się ekranizacji *Pianistki*, zrealizowanej przez Hanekego³⁸. Kazimiera Szczuka scharakteryzowała najważniejsze cechy pisarstwa Jelinek oraz wyraziła swoje zadowolenie:

Jelinek to genialna pisarka, której czytanie jest narkotycznym, choć nie zawsze przyjemnym przeżyciem. Jej *Pianistka* jest lekturą mocną i ciężką. Świetnie, że to właśnie ona dostała Nobla. Jest przykładem samotnego monstrum – nie dała się złapać w sieci życia w miłym światku literackim, nie żyje w dobrych układach ze społeczeństwem austriackim, jest wobec niego jadowita, słusznie nienawistna. Genialnie sarkastyczna, ironiczna, krytyczna. Jest feministką, ale to nie znaczy, że nie jest krytyczna w stosunku do kobiet. Widać chciano uhonorować niezależność. Pokazać, że literatura spełnia rolę trudną i że pisarz ma zadanie „mycia dusz”, o którym pisał Witkacy. W historii Nobla były już takie wybory. W tym roku nagrodę przyznano za dzielność i samotność³⁹.

W weekendowym wydaniu „Gazety Wyborczej” z dnia następnego ukazał się artykuł prezentujący odbiór werdyktu Akademii Szwedzkiej w ojczyźnie pisarki⁴⁰. Natomiast Monika Muskała w szkicu *Bajki, bebechy, bestsellery* – ogłoszonym z kolei dziesięć dni później – przedstawiła właściwości pisarstwa Jelinek w ujęciu ogólnym oraz umieściła je na tle dorobku współczesnych pisarzy austriackich⁴¹. Po rozdaniu nagród w Sztokholmie, na którym Jelinek się nie pojawiła, w „Gazecie Wyborczej” z 9 grudnia 2004 roku ukazała się przychylna recenzja Magdaleny Miecznickiej dotycząca wznowienia *Pianistki*⁴². Krytyczka chwaliła prozę wyróżnionej Austriaczki za jej „hipnotyczny język” – rozbity, o zmiennym rytmie, budowany z odłamków różnych stylów, z aluzji literackich i kulturowych⁴³.

W tygodniku „Wysokie Obcasy”, związanym z „Gazetą Wyborczą” – ukazującym się jako dodatek do wydania weekendowego, 23 października opublikowany został artykuł Anny Rubinowicz-Gründler *Elfriede Jelinek: nie umiem się niczym cieszyć*. Dziennikarka zaprezentowała biografię pisarki oraz jej zaangażowanie polityczne i odbiór twórczości

34 Zob. R. Pawłowski, *Krytyka sielskich Alp*, „Gazeta Wyborcza” 2004, nr 237, s. 14.

35 Zob. J.Sz., „*Pianistka*” z *Noblem*, „Gazeta Wyborcza” 2004, nr 237, s. 12.

36 Zob. ANR, *Jelinek polityczna*, „Gazeta Wyborcza” 2004, nr 237, s. 12.

37 K. Godlewski, *Chłodno we Frankfurcie*, „Gazeta Wyborcza” 2004, nr 237, s. 12.

38 T. Sobolewski, „*Pianistka*”, czyli *perwersyjna Erika*, „Gazeta Wyborcza” 2004, nr 237, s. 12.

39 K. Szczuka, [wypowiedź], „Gazeta Wyborcza” 2004, nr 237, s. 14.

40 Zob. ANR, *Tony lukru*, „Gazeta Wyborcza” 2004, nr 238, s. 10.

41 Zob. M. Muskała, *Bajki, bebechy, bestsellery*, „Gazeta Wyborcza” 2004, nr 246, s. 15.

42 E. Jelinek, *Pianistka*, przeł. R. Turczyn, Warszawa 2004.

43 Zob. M. Miecznicka, *Spacer po szkle*, „Gazeta Wyborcza” 2004, nr 288, s. 16.

w Austrii⁴⁴. W tym samym wydaniu czasopisma Kinga Dunin, w felietonie *Nobel dla wszystkich?*, napisała akapit, który można potraktować jako pewien rodzaj odezwy, stanowiska polskiego środowiska feministycznego ze względu na zastosowaną liczbę mnogą:

Bardzo nas cieszy uhonorowanie Jelinek, nonkonformistki i lewicowej intelektualistki, która ma odwagę pisać z kobiecego, niekiedy bardzo bolesnego punktu widzenia. I która od lat piętnuje faszyzujące i nacjonalistyczne tendencje we własnym kraju. Tym bardziej ją lubimy, im bardziej nie lubi jej pravicowa Austria⁴⁵.

W lewicowym tygodniku „Przegląd” z 17 października 2004 roku ukazał się artykuł Ewy Likowskiej *Pierwszy Nobel literacki w Austrii*. W tytule pominięty został Elias Canetti, niemieckojęzyczny pisarz żydowskiego pochodzenia, laureat literackiej Nagrody Nobla z 1981 roku, któremu najbliższa była kultura austriacka, a który podkreślał ten fakt w mowie noblowskiej⁴⁶. Likowska unika ocen oraz wartościowania pisarstwa Jelinek. Przedstawia najważniejsze fakty z jej biografii, ogólnikowo charakteryzuje twórczość, chociaż lid artykułu brzmi: „Jury noblowskie prześciga się w zaskakiwaniu czytelników”⁴⁷. Obok tekstu głównego, dodajmy, zamieszczono wypowiedzi Przemysława Pilarskiego, Norberta Honszy oraz Urszuli Koziół.

17 października 2004 roku w tygodniku „Newsweek”, którego profil można scharakteryzować jako liberalny, centrowy, Piotr Bratkowski w artykule pod bardzo wartościującym tytułem *Nobel za kontrowersje* przybliżył życiorys noblistki, obecność jej książek na rynku polskim oraz stwierdził: „stała się kultową pisarką środowiska feministycznego, lecz jednocześnie krytycy zarzucali jej ocierające się o pornografię epatowanie kobiecą seksualnością i wulgarność języka, generalnie – balansowanie na granicy kiczu. Do Nobla to wystarczyło”⁴⁸. Określił także pisarkę jako „skandalistkę”⁴⁹. Te krytyczne wynurzenia Bratkowskiego należy uznać za głosy nieprzychylnie wobec decyzji szwedzkich akademików, co z kolei dowodzi, że – wbrew tendencjom politycznym tygodnika (w liberalnej „Gazecie Wyborczej” dominowały przeważnie opinie aprobujące werdykt Akademii lub akcentowały neutralną życzliwość) – dziennikarz zaprezentował stanowisko odmienne od spodziewanego.

Na łamach konserwatywnego tygodnika „Wprost”, 17 października 2004 roku, ukazał się niezwykle krytyczny tekst, pod znaczącym tytułem *Lewy sztokholmski* autorstwa Grzegorza Górniego, dziennikarza zajmującego się historią literackiej Nagrody Nobla⁵⁰.

44 A. Rubinowicz-Gründler, *Elfriede Jelinek: nie umiem się niczym cieszyć*, „Wysokie Obcasy” 2004, nr 42, s. 12-15.

45 K. Dunin, *Nobel dla wszystkich?*, „Wysokie Obcasy” 2004, nr 42, s. 10.

46 Zob. S.H. Kaszyński, *Elias Canetti. Szkic do portretu*, [w:] *Niemieckojęzyczni laureaci...*, s. 193.

47 E. Likowska, *Pierwszy Nobel literacki w Austrii*, „Przegląd” 2004, nr 42, s. 29.

48 P. Bratkowski, *Nobel za kontrowersje*, „Newsweek” 2004, nr 42, s. 96.

49 *Ibidem*.

50 Zob. G. Górny, *Leksykon literackich laureatów Nagrody Nobla*, Kraków 1993.

W pierwszym akapicie krytyk jednoznacznie określił swoje stanowisko: „Nagroda Nobla więcej mówi o sympatiach ideowych i politycznych jurorów niż o rzeczywistej klasie pisarskiej laureatów. Z każdym rokiem coraz bardziej. Tegoroczna Nagroda Nobla dla Elfriede Jelinek to przykład postępującego lewicowego zidiocenia jurorów”⁵¹. Te zdania dowodzą zarazem wiary w hipotezę o rzekomym upolitycznieniu Akademii Szwedzkiej oraz kierowania się jej przedstawiciele kryteriami ideowymi, społecznymi, ideologicznymi w corocznym procesie wyboru laureata, co raczej można zakwalifikować jako niepotwierdzoną i nieweryfikowalną opinię⁵². Górny w większej części artykułu przeprowadza wywód mający dowieść prawdziwości swego domniemanego twierdzenia. Do postaci austriackiej noblistki powraca pod koniec tekstu, podkreślając jej zaangażowanie polityczne: „Nagroda Nobla dla Elfriede Jelinek wpisuje się w ciąg lewicowych wyborów”⁵³.

Wydaje się, że niezwykle ważną rolę w 2004 roku we wspomnianych orzeczeniach odegrały sympatie polityczne komentatorów, dziennikarzy, a także profil ideologiczny poszczególnych periodyków. Interesujące jednak, że pojawiły się głosy niespodziewane. Profesor Jacek Trznadel, znany z konserwatywnych poglądów i nieukrywający ich w swoich badaniach historycznoliterackich⁵⁴, pozytywnie odniósł się do kontrowersyjnego werdyktu Akademii Szwedzkiej.

Wiem, że Jelinek uznawana jest za skandalizującą. Ona wywraca tradycję europejską, ale jednocześnie – nie może się do niej nie ustosunkować. Jelinek wywraca tradycję, ale jednocześnie ją podkreśla. Odwracamy się od czegoś, co jest głęboko w nas, co wydaje się nam podstawą. Gest protestu wobec czegoś jest zawsze gestem afirmacji, stwierdzeniem, że to coś jest istotne. [...] Kiedy myślę o twórczości Elfriede Jelinek, nasuwają mi się pewne refleksje dotyczące kultury. Wydaje mi się, że wybór austriackiego pisarza i zarazem wybór Wiednia jest pewnym powrotem do jednego z ważnych źródeł kultury europejskiej i w ogóle ludzkiej⁵⁵.

Wypowiedź dość enigmatyczna, ale jednoznacznie pozytywna. Owo wywracanie tradycji europejskiej i zarazem ustosunkowywanie się do niej jest widoczne chociażby w jednym z wczesnych dramatów pisarki *Co się zdarzyło, kiedy Nora opuściła męża albo Podpory społeczeństw* (1977), w którym Jelinek dopisała feministyczne zakończenie do *Nory* Henryka Ibsena (1879) i zarazem podjęła polemikę z zaprezentowaną w dramacie wizją wyzwolenia podmiotu kobiecego z opresji patriarchy⁵⁶. Po latach Trznadel nie

51 *Idem*, *Lewy sztokholmski*, „Wprost” 2004, nr 42, s. 108.

52 Zasady przyznawania literackiej Nagrody Nobla są bardzo jasno i ściśle określone. Prace nad wyborem laureata trwają prawie przez cały rok. Szerzej na ten temat zob. *Nomination and Selection of Literature Laureates*, <https://www.nobelprize.org/nomination/literature/> [dostęp: 3.01.2016].

53 G. Górny, *Lewy...*, s. 110.

54 Zob. np. J. Trznadel, *Kolaboranci. Tadeusz Boy-Żeleński i grupa komunistycznych pisarzy we Lwowie 1939-1941*, Komorów 1998; *idem*, *Spojrzenie na Eurydykę. Szkice literackie*, Kraków 2003, *passim*.

55 *Dlaczego Jelinek?*, <https://www.wprost.pl/68606/Dlaczego-Jelinek.html> [dostęp: 3.01.2016].

56 Zob. E. Jelinek, *Co się zdarzyło, kiedy Nora opuściła męża albo Podpory społeczeństw*, przeł. D. i K. Sajewscy, [w:] *eadem*, *Nora. Clara S...*, s. 23-103.

zdecydował się ani zmienić, ani uzupełnić swojej wypowiedzi: „na temat Jelinek, mimo że zaskoczony wypowiedziałem się, nic dziś nie mogę dodać, a i wtedy wiedza moja była dość licha. Tak niestety bywa. Proszę czytać i zajrzeć do bibliografii”⁵⁷.

Konkludując, w 2004 roku na łamach polskich dzienników i tygodników decyzja Akademii Szwedzkiej o przyznaniu Jelinek literackiej Nagrody Nobla została odebrana w przeważającej mierze negatywnie, a tym samym jej twórczość i osoba były przedstawiane niezbyt przychylnie. Wydaje się, że powodów takiego nachylenia w recepcji fenomenu należy upatrywać w niedostatecznej wiedzy na temat pisarstwa noblistki oraz braku kompetencji intertekstualnych, na co zwracała uwagę Majkiewicz⁵⁸. Z pewnością odbiór werdyktu był warunkowany także (a może przede wszystkim?) politycznie, zależnie od profilu ideowego czasopisma, chociaż nie zawsze (nieprzychylny artykuł Bratkowskiego w „Newsweeku”, a po przeciwnej stronie wypowiedź Trznadla i wyważony, analityczny artykuł Kiejny w „Rzeczpospolitej”). Wartościowano osobę oraz pisarstwo nagrodzonej Austriaczki głównie poprzez pryzmat jej zaangażowania politycznego, poglądów społecznych i ekonomicznych. Nie zwracano uwagi na walory artystyczne, styl, poetykę, konteksty kulturowe lub specjalnie je pomniejszano czy też zupełnie inaczej – wyselekcjonowane elementy struktury utworu, wyrwane z kontekstu całego dzieła literackiego, przedstawiano jako skandalizujące. Główny wyjątek pod tym względem stanowią artykuły opublikowane na łamach „Gazety Wyborczej” oraz związanego z nią tygodnika „Wysokie Obcasy”.

Przez ostatnie 12 lat zauważalna jest w sferze polskiej kultury pewna modyfikacja w recepcji twórczości autorki *Pianistki*. Można postawić tezę, że formułowane na szybko (w ciągu kilku/kilkunastu godzin czy tygodni) opinie i komentarze w 2004 roku nie przełożyły się na popularność pisarstwa Jelinek w latach 2005-2016. Utwory noblistki są nieustannie tłumaczone⁵⁹, ukazała się większość jej powieści, wierszy, esejów i przemówień, wydana została bardzo reprezentatywna liczba dramatów, które doczekały się realizacji scenicznych w polskich teatrach. Twórczość austriackiej pisarki cieszy się zainteresowaniem rodzimych literaturoznawców⁶⁰, co owocuje publikacjami naukowymi, stanowiącymi potwierdzenie wartości tego pisarstwa. Odmienne rysuje

57 Prywatna korespondencja e-mailowa z 29 grudnia 2007 r.

58 Zob. A. Majkiewicz, *Intertekstualność...*, s. 30-31.

59 Ostatnim, do tej pory, utworem Jelinek, przetłumaczonym na język polski, jest dramat *Rechnitz* z 2008 r., zob. E. Jelinek, *Rechnitz (Anioł Zagłady)*, przeł. M. Muskała, [w:] M. Muskała, *Między „Placem Bohaterów” a „Rechnitz”*. *Austriackie rozliczenia*, Kraków 2016, s. 329-429.

60 Głównie przez pracowników Katedry Germanistyki Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, organizatorów warsztatów i konferencji naukowych poświęconych twórczości Elfriede Jelinek. Wśród najnowszych projektów badawczych tej placówki warto wymienić *Międzynarodowe warsztaty dla młodych naukowców: Elfriede Jelinek i literatury europejskie*, które odbyły się w Bydgoszczy, w dniach 4-5 lutego 2016 r., zob. http://www.ukw.edu.pl/strona/konferencje/konferencje/26230/warsztaty_jelinek_ukw [dostęp: 3.01.2016].

się jednak kwestia recepcji krytycznoliterackiej⁶¹. Warto również pamiętać o wpływie Jelinek na literaturę polską, na takich pisarzy jak Michał Witkowski, Bożena Keff czy Dorota Masłowska⁶².

LITERATURA CYTOWANA

- ANR, *Jelinek polityczna*, „Gazeta Wyborcza” 2004, nr 237.
 ANR, *Tony lukru*, „Gazeta Wyborcza” 2004, nr 238.
 Bauer Z., *Ślamazarna walka płci*, „Nowe Książki” 1998, nr 4.
 Bratkowski P., *Nobel za kontrowersję*, „Newsweek” 2004, nr 42.
Die Nestbeschmutzerin, Jelinek & Österreich, red. P. Janke, Wien 2002.
 Dunin K., *Nobel dla wszystkich?*, „Wysokie Obcasy” 2004, nr 42.
 Franczak K., *Kalający własne gniazdo. Artyści i obrachunek z przeszłością*, Kraków 2013.
 Głowacka M., Różycki M., Sadłocha J., Stadtmüller E., *Nagroda Nobla jako symbol globalnych norm i idei społecznych*, Wrocław 2016.
 Godlewski K., *Chłodno we Frankfurcie*, „Gazeta Wyborcza” 2004, nr 237.
 Górny G., *Leksykon literackich laureatów Nagrody Nobla*, Kraków 1993.
 Górny G., *Lewy sztokholmski*, „Wprost” 2004, nr 42.
 Górny J., *Twórczość i biografia Elfriede Jelinek w gazetach i czasopismach polskich*, [w:] „Mówię i mówię”. *Teatralne maski Elfriede Jelinek*, red. M. Szczepaniak, Bydgoszcz 2008.
 Hollender B., *Okrutna „Pianistka”*, „Rzeczpospolita” 2004, nr 237.
 Jelinek E., *Choroba albo współczesne kobiety. Jak sztuka*, przeł. M. Zeller, „Dialog” 1994, nr 6.
 Jelinek E., *jesteśmy przynętą, kochanie!*, przeł. A. Majkiewicz, J. Ziemska, Warszawa 2009.
 Jelinek E., *Macht nichts. Mała trylogia śmierci*, przeł. S. Lisiecka, „Tygiel Kultury” 2002, nr 4/6.
 Jelinek E., *Moja sztuka protestu. Eseje i przemówienia*, red. A. Jezierska, M. Szczepaniak, przeł. K. Bi-
 kont, M. Cieszkowski, A. Jezierska et al., Warszawa 2012.
 Jelinek E., *Mourez par la voix terrible de l'amour!*, [w:] „W błękitcie kształt swój odmalować”. *Antologia współczesnej poezji austriackiej*, wybór S.H. Kaszyński, Poznań 1972.
 Jelinek E., *Nora. Clara S. Zajazd*, przeł. S. Lisiecka, D. i K. Sajewscy, Kraków 2001.
 Jelinek E., *O Bernhardzie*, przeł. M. Kędziński, „Kwartalnik Artystyczny” 2009, nr 3.
 Jelinek E., *Pianistka*, przeł. R. Turczyn, Warszawa 1997; Warszawa 2004.
 Jelinek E., *Prezydent Wietrzyk Zachodni*, przeł. J. Zychowicz, „Lewą Nogą” 2002, nr 14.
 Jelinek E., *Rechnitz (Anioł Zagłady)*, przeł. M. Muskała, [w:] M. Muskała, *Między „Placem Bohaterów” a „Rechnitz”*. *Austriackie rozliczenia*, Kraków 2016.
 Jelinek E., *wir sind lockvögel baby!*, Reinbek bei Hamburg 1970.
 Jelinek E., *„że do tej pory pustoszonego sztukę”*, przeł. T. Karpowicz, [w:] *Poezja XX wieku. Austria, NRD, RFN, Szwajcaria*, Wrocław 1980.
 Kałużyński Z., *Pamiętnik Orchidei. Zapiski ocalonego z XX wieku*, Michałów-Grabina 2003.
 Kaszyński S.H., *Elias Canetti. Szkic do portretu*, [w:] *Niemieckojęzyczni laureaci Nagrody Nobla*, red. K. Ruchniewicz, M. Zybura, Wrocław 2006.
 Kiejna A., *Co powiedzą kobiety?* „Pianistka”, czyli apologia wstretu, „Rzeczpospolita” 2001, nr 263.
 Kiejna A., *Niepokorne spojrzenie. Literacki Nobel dla Elfriede Jelinek*, „Rzeczpospolita” 2004, nr 238.
 Kowalczyk J.R., *Dusza sześciu Walkirii*, „Rzeczpospolita” 2004, nr 237.
 Kozioł U., *To nie jest wielka literatura*, „Rzeczpospolita” 2004, nr 237.

61 Zob. A. Majkiewicz, *Krytyczna recepcja prozy Elfriede Jelinek...*, s. 15-17, 26-40.

62 Zob. A. Drotkiewicz, A. Dziewit, *Głośniej! Rozmowy z pisarkami*, Warszawa 2006, *passim*; B. Keff, *Utwór o Matce i Ojczyźnie*, Kraków 2008, s. 49; A. Mrozik, *Akuszerki transformacji. Kobiety, literatura i władza w Polsce po 1989 roku*, Warszawa 2013, s. 170. Tematyka ta wymaga osobnego opracowania.

- Kuc M., *Faworyci literatury*, „Rzeczpospolita” 2004, nr 284.
- Legeżyńska A., *Krytyk jako domokrążca. Lekcje literatury z lat 90*, Poznań 2002.
- Likowska E., *Pierwszy Nobel literacki w Austrii*, „Przegląd” 2004, nr 42.
- Ł.G., *Wydobyta z piwnicy*, „Rzeczpospolita” 2004, nr 237.
- Majkiewicz A., *Intertekstualność – implikacje dla teorii przekładu. Wczesna proza Elfriede Jelinek*, Warszawa 2008.
- Majkiewicz A., *Krytyczna recepcja prozy Elfriede Jelinek w Polsce*, [w:] *Jelinek po polsku. Tłumaczenia i inscenizacje*, red. M. Szczepaniak, Bydgoszcz 2014.
- Marzec B., *Wydrżony temat*, „Rzeczpospolita” 2004, nr 237.
- Masłoń K., *Antyaustriackie gadanie*, „Rzeczpospolita” 2004, nr 237.
- Masłoń K., *Nagroda za brutalny język*, „Rzeczpospolita” 2004, nr 237.
- Miecznicka M., *Spacer po szkle*, „Gazeta Wyborcza” 2004, nr 288.
- Muskała M., *Bajki, bebechy, bestsellery*, „Gazeta Wyborcza” 2004, nr 246.
- Pawłowski R., *Krytyka sielskich Alp*, „Gazeta Wyborcza” 2004, nr 237.
- Pełka A., *Elfriede Jelinek. „Femme fatale” współczesnej literatury austriackiej*, [w:] *Niemieckojęzyczni laureaci Nagrody Nobla*, red. K. Ruchniewicz, M. Zybur, Wrocław 2006.
- Piekarska M., *Gliński vs. porno w teatrze*, „Gazeta Wyborcza” 2015, nr 272.
- Piekarska M., *Narodziny Gwiazdy*, „Tygodnik Wrocław”, 27 listopada 2015, dodatek do „Gazety Wyborczej” 2015, nr 227.
- Piekarska M., *„Śmierć i dziewczyna” – Marciniak o głodzie uczuć*, „Gazeta Wyborcza” 2015, nr 273.
- Piekarska M., *Teatr i cały ten seks*, „Gazeta Wrocław”, 21-22 listopada 2015, dodatek do „Gazety Wyborczej” 2015, nr 272.
- Rubinowicz-Gründler A., *Elfriede Jelinek: nie umiem się niczym cieszyć*, „Wysokie Obcasy” 2004, nr 42.
- Schenkermayr C., *Koniec mitu – początek burleski? Próba przybliżenia relacji między dekonstrukcją mitu a burleskowym komizmem w wybranych dramatach Elfriede Jelinek*, przeł. I. Okulska, [w:] *Felix Austria – dekonstrukcja mitu? Dramat i teatr austriacki od początku XX wieku*, red. M. Leyko, A. Pełka, K. Prykowska-Michalak, Kraków 2012.
- Sobolewski T., *„Pianistka”, czyli perwersyjna Erika*, „Gazeta Wyborcza” 2004, nr 237.
- Sugiera M., *W cieniu Brechta. Niemieckojęzyczny dramat powojenny 1945-1995*, Kraków 1999.
- Sz.J., *„Pianistka” z Noblem*, „Gazeta Wyborcza” 2004, nr 237.
- Szczuka K., [wypowiedź], „Gazeta Wyborcza” 2004, nr 237.
- Trznadel J., *Kolaboranci. Tadeusz Boy-Żeleński i grupa komunistycznych pisarzy we Lwowie 1939-1941*, Komorów 1998.
- Trznadel J., *Spojrzenie na Eurydykę. Szkice literackie*, Kraków 2003.
- „W ogóle mnie nie ma...”, z *Elfriede Jelinek rozmawia Riki Winter*, przeł. A. Kopacki, „Literatura na Świecie” 1997, nr 1/2.
- Żabski T., *Proza jarmarczna XIX wieku. Próba systematyki gatunkowej*, Wrocław 1993.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- Announcement of the 2004 Nobel Prize in Literature (10 minutes)*, <https://www.nobelprize.org/media-player/index.php?id=107> [dostęp: 11.12.2016].
- Dlaczego Jelinek?*, <https://www.wprost.pl/68606/Dlaczego-Jelinek.html> [dostęp: 3.01.2016].
- Międzynarodowe warsztaty dla młodych naukowców: Elfriede Jelinek i literatury europejskie*, http://www.ukw.edu.pl/strona/konferencje/konferencje/26230/warsztay_jelinek_ukw [dostęp: 3.01.2016].
- Nomination and Selection of Literature Laureates*, <https://www.nobelprize.org/nomination/literature/> [dostęp: 3.01.2016].
- Słownik języka polskiego*, <http://sjp.pwn.pl/sjp/czytad%C5%82o;2450979> [dostęp: 3.01.2016].
- The Nobel Prize in Literature 2004 Elfriede Jelinek*, https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/2004/ [dostęp: 11.12.2016].

Recepcja literackiej Nagrody Nobla dla Elfriede Jelinek w wybranych dziennikach i tygodnikach polskich z 2004 roku. Przyczynki do analizy zjawiska

STRESZCZENIE: Artykuł podejmuje próbę analizy recepcji literackiej Nagrody Nobla dla Elfriede Jelinek w polskiej prasie (dzienniki i tygodniki) w 2004 roku. Celem badania było uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania: w jaki sposób została przedstawiona noblistka oraz jej twórczość? Czy zróżnicowanie światopoglądowe gazet miało wpływ na ocenę werdyktu Akademii? Czy zaangażowanie polityczne Elfriede Jelinek rzutowało na ocenę jej pisarstwa? Austriacka prozaiczka, która została uhonorowana najważniejszym literackim laurem, była w Polsce praktycznie zupełnie nieznana przed 2004 rokiem. Akademia Szwedzka doceniła jej dokonania „za muzyczny potok głosów i kontrgłosów w powieściach i dramatach, za nadzwyczajną lingwistyczną pasję odsłaniania absurdu społecznych klisz i ich ujarzmiającej mocy”.

SŁOWA KLUCZOWE: Elfriede Jelinek – literacka Nagroda Nobla – recepcja – polska prasa.

The Nobel Prize in Literature for Elfriede Jelinek reception in chosen Polish daily newspapers and weekly magazines from 2004. Contribution to an analysis of the phenomenon

SUMMARY: This article is an attempt to analyse reception of The Nobel Prize in Literature for Elfriede Jelinek in the Polish press (dailies and weeklies) in 2004. The study was carried out in order to answer the following questions: how were the Nobel Prize winner and her work presented? Did ideological variety of newspapers influence on the assessment of the verdict set by the Academy? Did Elfriede Jelinek's political involvement affect the evaluation of her output? An Austrian writer, who was honored with the most important literary laurels, was almost completely unknown in Poland before 2004. The Swedish Academy appreciated her achievements “for her musical flow of voices and counter-voices in novels and plays that with extraordinary linguistic zeal reveal the absurdity of society's clichés and their subjugating power”.

KEY WORDS: Elfriede Jelinek – The Nobel Prize in Literature – reception – the Polish press.